

УДК 343.9

ЕВОЛЮЦІЯ ВЧЕННЯ ПРО ОСОБУ ЗЛОЧИНЦЯ

Давиденко М. Л.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових наук
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: У статті надано історичний аналіз розвитку вчення про особу злочинця та відображено її сучасний стан в Україні, проаналізовано проблеми її розвитку.

Ключові слова: особа злочинця, антропологічне направлення вивчення особи злочинця, клінічна криминологія, соціальне та біологічне в особі злочинця.

Аннотация: В статье дан исторический анализ развития учения о личности преступника и отобрано ее современное состояние в Украине, проанализированы проблемы ее развития.

Ключевые слова: личность преступника, антропологическое направление изучения личности преступника, клиническая криминология, социальное и биологическое в личности преступника.

Annotation: This paper provided a historical analysis of the doctrine of the identity of the perpetrator and display its position in Ukraine, analyzes the problems of development.

Key words: individual offender anthropological study of offender referral, clinical criminology, social and biological represented offender.

Протягом всієї історії людства злочинність викликала цікавість. Питанням злочинності у стародавні часи цікавились переважно філософи. Не зважаючи на значні досягнення у спробі пояснити цей феномен, вчені філософи були обмежені у своїх можливостях. З розвитком наук про людину процес пізнання причин злочинності трансформувався у площину вивчення особи злочинця.

Проблемам вивчення особи злочинця присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені, як Ю. В. Александров, М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, О. Ф. Бобильов, І. Г. Багатирич, В. В. Василевич, М. Ю. Валуйська, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. К. Гришук, О. М. Гумін, І. М. Даньшин, О. М. Джу́жа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Ігнатів, А. О. Йосипов, В. В. Коваленко, В. В. Корочинський, О. М. Костенко, І. П. Лановенко, П. С. Матишевський, М. І. Панов, О. Д. Сітковська, А. П. Тузов, В. О. Туляков, І. К. Туркевич та багато зарубіжних вчених.

Початок цього процесу було покладено з праць Іоганна Каспера Лафатера (1741–1801), який в кінці XVIII століття з одного боку відродив цікавість як до стародавньої науки фізіогноміки, так дав початок розвитку вивчення особи злочинця. Він вважав, що між характером людини та його тілом є взаємозв'язок. Особливо Лафатер виділяв голову людини, яка на його думку найбільше відображала характер людини. Лафатер розробив систему за допомогою якої він встановлював характер людини по рельєфу обличчя та побудові черепа. Однак його дослідження не були системними та не носили наукового характеру, тому його теорія зазнала багато критики. Але не зважаючи на це у Лафатера було багато послідовників. Одним з таких був австрійський лікар Франц Йозеф Галль (1758–1828) який створив на початку XIX століття свою теорію згідно якої форма черепа є відображенням форми мозку, а форма мозку залежить від якостей людини. Галль розробив докладну карту мозку людини де

вказав ділянки які відповідають за почуття ат характер людини. Галль стверджував, що у мозку людини можливо виділити ділянки з яких виходять спонукання до вбивства, крадіжкам та іншим злочинним проявам людини. Треба відмітити, що через сто років такі ділянки були визначені. Так у 30-х роках XX століття португальській нейрохірург Єгас Моніс не тільки виявив такі ділянки але й розробив методику проведення операцій на мозку з метою зниження агресивності людини. За ці дослідження Моніс у 1949 році був удостоєний Нобелівської премії. Але сьогодні такі операції з етичних міркувань не проводяться.

У Галля в свою чергу теж було багато послідовників багато з котрих намагались знайти за допомогою френології відміни риси у злочинців. Так у 1837 році Фелікс Вуазен представив до Французької академії наук твір «Про недоліки мозкової організації великої частини злочинців», а у 1854 р. у Німеччині Каспер опублікував дослідження про фізіономії вбивці. На думку Е. Феррі, початок кримінально-антропологічного направлення поклали дослідження англійських тюремних лікарів Винслоу, Мейю, Томсона и Деспина, які у 50-60 рр. XIX ст. провели дослідження антропологічних ознак злочинців [1, с. 41].

Іншим напрямком розвитку теорії про особу злочинця в XIX ст. була теорія виродження. Воно розглядалось як явище часткових атрофій, як явище органічних і функціональних розладів, що передаються спадково і поступово приводять до безпліддю та вимиранню. Д. А. Дриль у своїй кризі «Преступность и преступники. Учение о преступности и мерах борьбы с нею» цитує французького психіатра Мореля який вивчаючи явища моральних деградацій, убожеств, різних дивацтв, збочених потягів та порочних схильностей зазначав схожість цих явищ з явищами злочинності. Морей описуючи одну з вироджуваних різновидів писав: «Друга категорія утворює дуже численний клас деморалізованих та озвірілих істот, які часто відрізняються дуже раннім збоченням їхніх

інстинктів, затемненням їхніх розумових здібностей і діяннями, що ображають моральність самим грубим чином. Лінощі і бродяжництво є головними складовими характеру цих людей. Час за часом вони представляють для судового медика предметом важко розв'язуваних задач по відношенню до оцінки діянь, що признаються злочинними. Типи цього роду часто зустрічаються у великих містах, особливо у промислових центрах. Вони населяють арештні будинки, жебрацькі депо і тюрми і наприкінці потрапляють в психіатричні лікарні, часто після того як вони були довгий час для суспільства предметом безперервних тривог, скандалів і небезпек» [2, с. 22-23].

Яскравий слід у науці про особу злочинця оставив італійській вчений Чезаре Ломброзо (1835-1909), основна ідея якого полягає у тому, що злочинець є особливий тип людини. Злочинцем не стають, а народжуються. Це своєрідний двоногий хижак, якого подібно тигру не має сенсу дорікати у кровожерливості. Злочинну людину необхідно, за думкою Ч. Ломброзо, виявити за характерними ознаками та ізолювати (або знищити).

На перших етапах свого дослідження Ч. Ломброзо вважав основою злочинів атавізм. У третьому виданні його основної праці «Злочинна людина» (1884 р.) він на ряду з атавізмом до причин злочинів відніс хворобу. У останньому виданні цієї роботи вчений пов'язав атавізм з патологічним станом організму, вважаючи основною цього стану епілепсію і моральне божевілля.

У радянський період вивчення особистості злочинця відбувалося в два етапи. Перший етап припадає на 20-ті роки ХХ століття, другий етап на період з початку 60-х по кінець 80-х рр. того ж століття.

Аналізуючи досвід вивчення особистості злочинності в період 20-х років в СРСР необхідно відзначити, що вчені того часу були змушені шукати причини злочинності переважно аналізуючи внутрішні якості особистості, так як у відповідність до ідеологічної установки того часу при соціалізмі не може бути соціальних причин для породження злочинності. Виходячи з цього, злочинець розглядався або як декласований і асоціальний елемент або як патологічне явище з медичної точки зору. Така установка і визначила той факт, що в перші роки радянської влади проблемами особистості злочинця займалися переважно або лікарі психіатри, або юристи, які в своїх дослідженнях використовували дані медиків. Так виступаючи на організованому в січня 1923 Московським психоневрологічному інститутом Першому всеросійському з'їзді по психоневрології відомий юрист С. В. Познишев закликав у питаннях вивчення особистості злочинця віддавати пріоритет психологічним методам вивчення, які, на його думку, повинні проводитися в супроводі лікаря [3, с. 285]. Показовими є і виступи на секційних засіданнях, де з доповідями виступили С. В. Познишев («Класифікація злочинців», «Психологічна експертиза в кримінальному суді», «Про кримінально-психологічні лабораторії»), І. І. Станкевич («Домові злочини з точки зору кримінальної психології»), О. А. Скворцова («Пові-

злочини з точки зору кримінальної психології»), Н. В. Терзів («Екзогенні злочинці та їх різновиди») та інші дослідники.

Напередодні, зазначеного з'їзду в 1922 р в Саратові доктором А. П. Штесс був організований один з перших кабінетів кримінальної антропології і судово-психіатричної експертизи, фахівці якого розглядали злочинця як патологічне явище з медичної точки зору.

Показовим для того часу є думка професора Є. К. Краснушкіна, на думку якого злочинний світ з психіатричної точки зору можна умовно розділити на такі групи: 1) психічно хворі, 2) психопатичні особи, 3) розумово відсталі (олігофрени), 4) душевно здорові. На основі статистичних даних Московського інституту Психіатричних експертиз, Е. К. Краснушкін робить висновки, що кримінальна група людей має дуже високій рівень психопатизації і розумової відсталості. На його думку, це обумовлено тим, що «... для провокування спеціальної кримінальної реакції у психопата або олігофрена абсолютно також, як і у психічно повноцінної людини, необхідна відповідна констеляція обставин. Звичайно, психопат і олігофрен внаслідок наявних у них дефектів апарату соціальної пристосованості не витримують мінімуму несприятливих зовнішніх умов, зовсім же не призводять психічно повноцінних осіб до кримінальної реакції. Якщо для останніх потрібен життєвий шторм, щоб кинути їх на шлях правопорушення, то для психопата і олігофрена буває для цього достатньо легкого вітерцю» [4, с. 11, 13].

У своїх висновках професор Е. К. Краснушкін стверджував, що природженого злочинця немає, кожна людина може стати злочинцем, і легше ними стають олігофрени і психопати внаслідок недостатньої здатності до соціальної адаптації та асоціальності своєї психофізичної структури, які внаслідок економічно обумовленого виродження відзначаються недостатнім розвитком кори головного мозку.

Не можна сказати, що в даний період зовсім не було спроб знайти соціальні спроби пояснення причин злочинної поведінки. Так, у статті «Статеві посягання проти дітей» П. Любинський зазначав, що причини статевого зазіхання проти дітей обумовлені не тільки в «сексуальних аномаліях» або розладах психологічного характеру, але й за відсутності свідомості у людей, які оточують дитину, в грубому егоїзмі і байдужості по відношенню до дитини, алкоголізації, усвідомленні можливої безвідповідальності за злочин, що на думку П. Любинського, є результатом слабкої соціального контролю і дефектів моральних стримуючих факторів у статевої сфері [5, с. 104].

В. І. Куфасєв причинами скоєння дітьми вбивств вважав, насамперед, нездорові умови середовища в якому перебувала дитина, заперечуючи при цьому існування такого біологічного типу, як неповнолітній вбивця [6].

Соціологічними методами дослідження особистості злочинця користувалися М. М. Гернет, О. А. Герцензон та інші вчені того часу, проте більшість дослідників віддавали переваги іншим

методам, що послужило приводом для критики і звинувачення в неоломбозіанстві. В результаті на початку 30-х років ХХ століття були закриті Кабінети з вивчення злочинності і особистості злочинця. Державний інститут з вивчення злочинності і злочинця перейшов з ведення НКВД у відання НКЮ РРФСР і став займатися виключно питаннями виправно-трудовій та кримінальної політики. В 1933 були ліквідовані біопсихологічна і криміналістичні секції і всі дослідження особистості злочинця були остаточно згорнуті. З цього періоду радянська наука перестала займатися як питаннями особистості злочинця, так і кримінологією в цілому.

У інших країнах продовжували розвиватися різні теорії про особу злочинця, начало багатьом з яких було покладено ще у ХІХ столітті. Розвиваючи ідею Ч. Дарвіна про схожість людини та тварини багато дослідників розглядали особливості поведінки людини по аналогії з тваринним світом. У цьому ж руслі розглядалися і питання о природі злочинної поведінки людини.

Так, австрійський вчений К. Лоренц, вивчаючи поведінку різних видів тварин, прийшов до висновку про присутність у них інстинктивного біологічно доцільного механічної агресії. А оскільки людина еволюціонувала від тваринних предків, то вона, на думку Лоренца, підпорядковується тим же самим закономірностям, що і тварини, і тому її внутрішні агресія є інстинктивною, як і тваринних предків.

Роберт Берн розглядає агресію як шлях людини до підвищення репродуктивності в умовах довкілля з обмеженими ресурсами – нестачею їжі або шлюбних партнерів. На його думку, агресивність ще засіб, за допомогою якого індивідууми питаються получить свою долю ресурсів, що, в свою чергу, забезпечує успіх (переваги на генетичному рівні) у природному відборі [7, с. 37].

Особливе місце серед теорій про злочинність займає дослідження в рамках психоаналізу, засновником якого є З. Фрейд. У роботах його послідовників (А. Адлер, Е. Фромм, К. Хорні, У. Шутц та ін.) Природа злочинності розглядається поряд з іншими формами відхилень у поведінці, такими як неврози, психастенії, стану нав'язливості, сексуальні розлади, різні форми соціальної дезадаптації.

На думку представників психоаналітичної орієнтації, осіб з поведінкою, що відхиляється, включи нервово-психічні відхилення і соціальну девіацію, відрізняють почуття підвищеної тривожності, агресивність, ригідність, комплекс неповноцінності. Тому психоаналітичні роботи, перш за все присвячені дослідженню природи тривожності, агресивності, прагнення до руйнівних дій. Особа увага приділяється природі агресивності, яка нібито служить першопричиною насильницьких злочинів. Г. Ю. Айзенк і Гордон Транслер побудували свою теорію злочинної поведінки, опираючись на умовний рефлекс. За цією теорією, злочинне, антисоціальна поведінка є «природним», якщо воно приносить безпосереднє задоволення особі.

Центральним питанням кримінології залишається питання співвідношення соціального та біологічного в особі злочинця.

Біологічна природа людини не може орієнтуватися на норми права, оскільки вони мають не біологічний, а соціальний характер.

Від біологічних особливостей, насамперед, залежить те, що візьме особа від навколишнього середовища, які громадські відносини ввійдуть до її структури. Інакше кажучи, природа наділяє людей ніби своєрідним фільтром, через який не кожний соціальний фактор може пройти. Біологічне постає як обставина, під впливом якої формується система суспільних відносин, які складають сутність особистості.

Генетичні й інші біологічні, фізіологічні відхилення, звичайно, певною мірою впливають на поведінку людини. Це безперечний факт, який, однак, вимагає правильного тлумачення. Отож вказані негативні особливості, що не виключають осудності особи, є соціально зумовленими, їхній характер залежить від соціальних факторів, адже особистість формується під провідним впливом соціального середовища.

Соціально-біологічні ознаки в криміногенній детермінації є не причинами й умовами злочинності взагалі, а також окремих її видів, а умовами деяких насильницьких злочинів, злочинів неповнолітніх і низки необережних злочинів, пов'язаних з використанням техніки. Якщо ці ознаки стали безпосередньою причиною суспільно небезпечної поведінки, то йдеться про неосудну поведінку, що виключає злочинність і кримінальну караність.

Соціальне – це не що інше, як особливо організоване біологічне, а особа людини формується під впливом двох потоків інформації – соціальної та генетичної, що діють одночасно. Генетично успадковується темперамент, від якого значно залежить характер людини, зокрема, така його особливість, як залежність поведінки від зовнішнього впливу. Успадковує людина й інтелектуальні та інші здібності, талант, обдарованість. Підструктура біологічно зумовлених рис особи – темпераменту, здібностей, типу нервової системи, а також патології психіки – бере дійову участь у процесі саморегуляції, а іноді навіть є визначальною. Деякі види психопатії за певних умов визначають протиправну поведінку особи, а патологічні відхилення психіки зумовлюють підвищений ризик насильницьких посягань на життя, здоров'я, честь і гідність інших.

Успадковується також фізична організація індивіда, що має важливе, а іноді вирішальне значення для формування особи злочинця. Крім того, життя наводить приклади природженої схильності до вчинення злочинів – це випадки вчинення злочинів неповнолітніми в ранньому віці, коли стверджувати про вплив соціального середовища недоцільно. Спостерігається підвищена кримінальна активність серед певних національних груп (мігрантів з Кавказу, Середньої Азії, циган) на теренах колишнього СРСР, афроамериканців та іммігрантів з країн Латинської Америки у США, що неможливо пояснити виключно соціальними факторами. Проте ця тема залишається практично недослідженою через побоювання звинувачень у расизмі.

Отже, соціальне та біологічне в людині не суперечать одне одному, тим паче не є взаємно

виключеними, а перебувають у взаємодії та взаємозв'язку.

Отже, якщо біологічні і біо-соціальні концепції розглядають питання, чому окремо взята людина стає злочинцем, то завданням соціологічних теорій є з'ясування того, наскільки часто, яким чином і чому злочинність обумовлюється соціальними чинниками (наприклад, економічною ситуацією).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ферри Э. Уголовная социология. – М., 1908. – С. 590.
2. Дриль Д. А. Преступность и преступники. Учение о преступности и мерах борьбы с нею / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2012. – IV, 770 с.

3. Психология, неврологи и психиатрия. – М., 1923. – Т. 3. – С. 246-319.

4. Краснушкин Е. К. Что такое преступник? // Преступники и преступность: Сб. Московского Кабинета по Изучению Личности Преступника и Преступности. – Вып. 1 – М., 1926. – С. 8–23.

5. Люблинский П. Половые посягательства против детей // Проблемы преступности. – М., 1926. – Вып. 1. – С. 91-122.

6. Куфаев В. И. Детские убийства // Проблемы преступности. – М., 1926. – Вып. 1. – С. 123-140.

7. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб: Питер, 2001. – 352 с.

УДК 343.23

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ АКТОР: ПОЛІТИКО-КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Орлов Ю. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ

Анотація: Стаття присвячена проблемі визначення ролі Національного банку України як політичного актора у справі протидії злочинності. Надається описання загальних характеристик центрального банку у системі політичних взаємодій. Встановлюється та обґрунтовується перелік криміногенних ризиків, що виникають у сфері вказаних взаємодій на основі реалізації монетарної політики держави. Визначаються задачі кримінологічного аналізу змісту, структури, динаміки взаємодій центрального банку з іншими політичними акторами. Надається їх розгорнута характеристика та окреслюються напрями вирішення.

Ключові слова: Національний банк України, політичний актор, політична взаємодія, злочинність, протидія злочинності, криміногенний ризик, діагностика.

Аннотация: Статья посвящена проблеме определения роли Национального банка Украины как политического актера в деле противодействия преступности. Дается описание общих характеристик центрального банка в системе политических взаимодействий. Устанавливается и обосновывается перечень криминальных рисков, возникающих в сфере указанных взаимодействий на основе реализации монетарной политики государства. Определяются задачи криминологического анализа содержания, структуры, динамики взаимодействий центрального банка с другими политическими актерами. Дается их развернутая характеристика и очерчиваются направления решения.

Ключевые слова: Национальный банк Украины, политический актер, политическое взаимодействие, преступность, противодействие преступности, криминальный риск, диагностика.

Annotation: The article is dedicated to the problem of determination the National bank of Ukraine role as a political actor on the base of criminality counteraction. Description of central bank general signs in the system of political cooperations is given. The list of criminogenic risks is set and grounded, arising up in the field of the indicated cooperations on the basis of the state currency politic realization. The tasks of criminology analysis of maintenance, structure, dynamics of central bank cooperations with other political actors are determined. Their unfolded description is given and directions of decision are outlined.

Key words: National bank of Ukraine, political actor, political cooperation, criminality, counteraction of criminality, criminogenic risk, diagnostics.

Докорінні трансформації суспільного устрою, задекларовані змістом та спрямованістю подій, що відбувалися протягом останнього року та продовжують свою генезу на політичній, військовій, економічній, правовій авансцені в Україні, ставлять на порядок денний потребу у науковій ревізії усталених підходів до протидії злочинності. При цьому одним з дорогоказів на шляху до оптимізації як конструктивних складових механізму кримінально-превентивної практики, так і її принципів засад, неодмінно має стати вектор

вузлової інтеграції політологічної та кримінологічної наук, взаємопроникнення їх окремих складових. Метою останнього є, по-перше, усунення фрагментарності наукового знання у сфері проблем детермінації злочинності, протидії їй та, по-друге, – забезпечення випереджаючої спрямованості практико-перетворювальної функції кримінології, яка в сучасних умовах не може бути повноцінно реалізована без урахування синтетичних форм відтворення політики й злочинності. Гадаємо, не потребує додаткової аргументації думка про виключну (в окремих випадках – надмірну) роль політикуму у процесі криміногенної детермінації, що ґрунтується на загальній його